

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו ע

פרשת ויקהל-פקודי, תשס"ב
מספר 435מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

"את עמדי ואת אדני" - כפל צורות ועירוב צורות בתרגום אונקלוס*

ישנם שמות עצם במקרא הנחשבים לשמות ממין זכר וממין נקבה כאחד, דוגמת מִחְנָה המופיע בשתי הצורות בפסוק אחד: "המחנה האחת והִפְּהוּ" (בר' לב, ט). וכבר עמד על כך רש"י שם: "מחנה משמש לשון זכר ולשון נקבה. אם תִּחְנֶה עָלַי מִחְנָה (תה' כז, ג), הרי לשון נקבה. הַמִּחְנָה הַזֶּה (בר' לג, ח) לשון זכר".¹² וכן בקיצור העיר אבן עזרא שם: "מחנה - זכר ונקבה, כבית ומקום". ואכן, ברוב המקראות פִּת מופיע בלשון זכר כגון: "כִּי תִבְנֶה בֵּית תְּדֹשׁ" (דב' כב, ח). אבל "כִּי שָׁחָה אֶל מִנֵּת בֵּיתָהּ" (משלי ב, יח) - לשון נקבה.² גם מָקוֹם בא בדרך כלל בלשון זכר כגון: "הַמָּקוֹם הַזֶּה" (דב' כו, ט). אבל גם בלשון נקבה: "וְלֹא עוֹד תִּשׁוּרְנוּ מְקוֹמוֹ" (איוב, כ ט).¹

יש מקום לבדוק את מנהגו של אונקלוס בתרגומי שמות אלה שכן בניגוד לתרגומים הארצישראליים "החפשיים", נחשב תרגום אונקלוס (ת"א) כתרגום מילולי. והיות שכידוע, ת"א קיים לתורה אבל לא לנ"ך, נוכל להתחקות אחר תרגומיו לשמות מִחְנָה, שָׁמֶשׁ וְחָצֵר בלבד, המופיעים בתורה עצמה בכפל צורות.

והנה מתרגומי שָׁמֶשׁ מתברר שלכאורה אונקלוס שומר על כפל הלשון שהרי צורות נקבה מתורגמות בנקבה וצורות זכר - בזכר: "וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ בָּאָה" (בר' טו, יז) "וַיְהִי שְׁמֶשׁ עֹלֶת": "וְלֹא תִבּוֹא עָלָיו הַשֶּׁמֶשׁ" (דב' כד, טו) "וְלֹא תִיעוֹל עֲלוֹהֵי שְׁמֶשׁ" - בנקבה. אבל "כִּי בָא הַשֶּׁמֶשׁ" (שם כח, יא) "אָרִי עַל שְׁמֶשׁ"; "הַשֶּׁמֶשׁ יֵצֵא עַל הָאָרֶץ" (שם יט, כג) "שְׁמֶשׁ נָפַק עַל אֶרֶץ" - בזכר.

בהתאם לכך מתבקש היה לתרגם גם את הכתוב: "הַמִּחְנָה הָאֶחָת וְהִפְּהוּ" - "לְמִשְׁרִיתָא חֲדָא וַיִּמְחִינִיה": הָאֶחָת (נקבה) - חֲדָא (ולא חֲד=האחד), לעומת: וְהִפְּהוּ (זכר) - וַיִּמְחִינִיה. אבל אונקלוס תרגם שתייהן בנקבה: "לְמִשְׁרִיתָא חֲדָא וַיִּמְחִינִיה", מדוע?

מלומדים שנתנו דעתם לתופעה זו פסקו קטגורית שאונקלוס מתרגם על פי כללי הדקדוק: "ת"א אינו מעביר את התכונה האנדרוגנית לארמית; הַמִּחְנָה הָאֶחָת וְהִפְּהוּ - וַיִּמְחִינִיה".² ואולם מתרגומי שָׁמֶשׁ מתברר שאין הדבר פשוט כל עיקר.

נראה אפוא כי אונקלוס מבחין בין "עירוב צורות" ל"כפל צורות": כשהמקרא מערב צורות זכר ונקבה בפסוק אחד, אונקלוס מתרגם על פי הדקדוק הנורמטיבי כגון: "וְלֹא נִשָּׂא אֹתָם הָאָרֶץ" (בר' יג, ו) - "וְלֹא סוֹבְרַת יְתְּהוֹן אֶרֶץ"; "כִּי יִהְיֶה נַעֲרָה בְּתוֹלָה" (דב' כב, כג) - "אָרִי תְּהִי עוֹלִימְתָא בְּתוֹלָתָא". היות שאָרֶץ ונַעֲרָה הם שמות ממין נקבה, מתחייב בהם פועל בנקבה.

וכן דרכו בהתאמת המספר: "וַיְהִי מֵאֲרֹת" (בר' א, יד) - "וַיְהוֹן נְהוֹרִין" (יהיו), "וַיְהִי הָעֶשְׂתִּים לְלֶבֶן" (שם ל, מב) "וַיְהִי לְקִישֵׁי לְלֶבֶן" (והיו).⁵ כמו כן, בפסוק "והיתה צַעֲקָה גְדֹלָה... אשר כְּמָהוּ לא נְהִיָּה וְכָמָהוּ לא תִסֶּף" (שם' יא, ו) שעליו כתב ראב"ע: "לא ראינו כזאת בכל המקרא לומר כְּמָהוּ לא נהיתה וכְּמָהוּ לא תוסיף", וכוונתו לחילופי המין שבפסוק, חילוף אחר חילוף: "וַיְהִי צַעֲקָה גְדֹלָה" - נקבה, "כְּמָהוּ" - זכר, "לֹא נְהִיָּה" - נקבה, "וְכָמָהוּ" - זכר, "לֹא תִסֶּף" - נקבה. אבל ת"א שומר על אחידות דיקדוקית. והיות שהנושא "צַעֲקָה גְדֹלָה" הוא ממין נקבה, גם שאר חלקי המשפט באים בנקבה: "וַיְהִי צוֹחֲתָא רַבָּתָא... דְּכֻנְתָּהּ לֹא הֵיךְ וְדְכֻנְתָּהּ לֹא תוֹסִיף".

* מתוך "פרשן" - ביאור חדש על ת"א (בכתיבה).

¹ דוגמאות נוספות: שמש - בר' יט, כג; תה' יט, ז; לשון זכר; מל"ב ג, כב; לשון נקבה. וכן רוח - מל"א יט, עא; לשון זכר ונקבה כאחד.² שלא כדרכו למשלי שם, שלדעתו הפועל שָׁחָה מוסב לזונה ולא לבית.¹ לתופעה בכללותה ראה א' בנודיד, לשון מקרא ולשון חכמים, תל אביב תשל"א, כרך א פרק ז, עמ' 26 ואילך.² ד' רפל, תרגום אונקלוס כפירוש לתורה, תל אביב תשמ"ה, עמ' 194. ובדומה גם: י' קימלוש, המקרא באור התרגום, תל אביב תשל"ג, עמ' 121.⁵ השווה: "נְכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ" (שם' כ, ח) - "הָיוּ דְכִיר", ביחיד. אבל "נְכוֹר אֶת הַיּוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר יֵצְאָתָם מִמִּצְרַיִם" (שם יג, ג) - "הָיוּ דְכִירִין יְתִי יוֹמָא", להאחדת חלקי המשפט.

אולם, כשיש במקרא כפלי צורות, "דקדוק כפול", בלי כוונת הבחנה, רק כדי להאדיר את "המליצה", מתרגם אונקלוס כלשון המקרא לשמירת הגיוון הסיגנוני. לדוגמה: "מִלְכָּד עֲלֵת הַתְּמִיד וּמִנְחָתוֹ" (במד' כח, לא) - "בְּרַמְסָר מַעֲלֵת תְּדִירָא וּמִנְחָתָהּ". אבל "מִלְכָּד עֲלֵת הַחֹדֶשׁ וּמִנְחָתָהּ" (שם כט, ו) - "בְּרַמְסָר מַעֲלֵת יָרְחָא וּמִנְחָתָהּ". וכן "בְּסָפֶר הַתּוֹרָה הַזֹּאת" (דב' כח, סא) - "בְּסָפֶר אוֹרִיטָא הָדָא", לעומת "בְּסָפֶר הַתּוֹרָה הַזֹּה" (שם כט, כ) - "בְּסָפֶר אוֹרִיטָא הָדִין". וכן כשיש חילוף בפסוק אחד דוגמת: "בְּשֶׁמֶן פֶּתִית רִבְעֵה הֵהִין וְנִסְךְ רִבְעֵת הֵהִין יֵין" (שם' כט, מ) - "רִבְעֵה הֵינָא... רִבְעֵת הֵינָא" (כבכתבי היד המשובחים (שפרבר) ולא כבמיעוט נוסחים שתרגמו בשניהם "רִבְעֵת").

כן מנהגו של ת"א ב"דקדוק כפול" של המספר, כגון: בסמיכת אהרן ובניו על קרבנות המילואים החוזרת שלש פעמים: "וְיִסְמַךְ אֶהְרֹן וּבְנָיו אֶת יְדֵיהֶם" (שם' כט, י) - "וְיִסְמַךְ אֶהְרֹן וּבְנָוְהִי יֵת יְדֵיהוֹן"; "וּסְמָכוּ אֶהְרֹן וּבְנָיו אֶת יְדֵיהֶם" (שם, טו) - "וְיִסְמַכּוּ אֶהְרֹן וּבְנָוְהִי יֵת יְדֵיהוֹן"; "וְיִסְמַךְ אֶהְרֹן וּבְנָיו אֶת יְדֵיהֶם" (שם, יט) - "וְיִסְמַכּוּ אֶהְרֹן וּבְנָוְהִי יֵת יְדֵיהוֹן". התאמת המספר מחייבת, לכאורה, שיבוא הפועל סמ"ך בלשון רבים (וְיִסְמַכּוּ), גם בפסוק הראשון והשלישי, אולם אונקלוס מתרגם בהם בלשון יחיד, משום שבכל הדוגמאות הנ"ל יש כוונה מכוונת שלא לנטוע מסמרות בדפוס דקדוקי אחד, אלא להציג שני אופנים זה אחר זה, בשביל להראותנו ששניהם נאים להשתמש בהם.⁶ והיות שת"א נותן דעתו גם לפן הסיגנוני, הריהו משבץ בכגון אלה את כפל הצורות שבמקרא.⁷

בכך מתבאר ההבדל בין תרגומי שְׁמֶשׁ לַמִּנְחָה: לשונות שְׁמֶשׁ בזכר ובנקבה, מכיוון שבאו בפסוקים שונים, הרי הם "כפל צורות" ובאלה תרגם כלשונם. כנגד זאת "המחנה הָאֶחָת וְהַפָּהוּ" - פסוק אחד ובו כינויים סותרים לאותו השם - נתפס בעיני ת"א כ"עירוב צורות" ולכן תרגמו בהאחדת המין.

ראיה לכך הוא תרגום הפסוק בשלמותו שנבוכו בו המעתיקים וגם המפרשים: "וַיֹּאמֶר אִם יָבֹא עֲשׂוֹ אֶל הַמִּנְחָה הָאֶחָת וְהַפָּהוּ וְהָיָה הַמִּנְחָה הַנִּשְׁאָר לַפְּלִיטָה", תרגומו: "וַיֹּאמֶר אִם יֵיתִי עֲשׂוֹ לַמִּשְׁרִיתָא הָדָא וְיִמְחִינָה וְהָיָה (ח"נ: וְהָיָה) מִשְׁרִיתָא דְתִשְׁתָּאר (ח"נ: דְּיִשְׁתָּאר) לְשִׁיזְבָא". עירוב הצורות שברישא, "הַמִּנְחָה הָאֶחָת וְהַפָּהוּ", מחייב לתרגם בהאחדת המין. מכאן תרגם "לַמִּשְׁרִיתָא הָדָא וְיִמְחִינָה" - בנקבה. אבל "וְהָיָה הַמִּנְחָה הַנִּשְׁאָר" שבסיפא, הואיל וחזר על הַמִּנְחָה, והפעם בלשון זכר, זהו "כפל צורות" ויש להעדיף את נוסחי המיעוט שגרוסו "וְהָיָה מִשְׁרִיתָא דְיִשְׁתָּאר לְשִׁיזְבָא".⁸

בדומה לזה גם "את קלעי החצר את עַמְדָיו ואת אֲדָנֶיהָ" שבפרשתנו (לה, יז), זהו עירוב צורות בפסוק אחד כמו שהעיר רש"י: "הרי חצר קרוי כאן לשון זכר ולשון נקבה". לכן לפי המתבאר אין לתרגמו: "יֵת עַמְדוֹדְהִי וְיֵת סְמָכְהָ", כברוב הנוסחים, ויש להעדיף את גרסת מיעוט כתבי היד: "יֵת עַמְדוֹדְהָ וְיֵת סְמָכְהָ" בהאחדת המין. אלא שעל פי זה יקשה הפסוק: "ואת המסך לשער החצר את מִיתְרָיו וְיִתְדֵיהֶם" (לט, מ), המתורגם בכל הנוסחים - "וְיֵת פְּרָסָא לְתַרְע דְּרִתָּא יֵת אֲטוֹנוֹהִי וְסִיפְהָא".

התשובה היא שת"א מפרש "מִיתְרָיו" כמוסב על המסך, אבל "וְיִתְדֵיהֶם" חוזר לחצר, ולא כראב"ע שלדעתו שני הכינויים מוסבים לחצר.⁹ ומסתברת דעת המתרגם, שכן בתרגומו פתר סתירה ביחס למיתרי המשכן: המיתרים הוזכרו במשא בני מררי "עַמְדוֹדֵי הַחֹצֵר סְבִיב וְאֲדָנֶיהֶם וְיִתְדֵיהֶם וּמִיתְרֵיהֶם" (במד' ד, לב), אבל גם במשא בני גרשון: "וְאֵת קַלְעֵי הַחֹצֵר וְאֵת מִסְךְ פֶּתַח שַׁעַר הַחֹצֵר אֲשֶׁר עַל הַמִּשְׁכָּן וְעַל הַמִּזְבֵּחַ סְבִיב וְאֵת מִיתְרֵיהֶם" (שם שם, כו). ביישוב הקושי ביאר רש"י (שם, לא) שמדובר בשני סוגי מיתרים: "וְיִתְדוֹת וּמִיתְרֵים הֵיוּ לִירִיעוֹת וּלְקַלְעִים מַלְמֻטָה שֶׁלֹּא תִגְבִּיהֶם הָרוּחַ, וְיִתְדוֹת וּמִיתְרֵים הֵיוּ לַעֲמֻדִים סְבִיב לְתַלּוֹת בָּהֶם הַקַּלְעִים בִּשְׁפָתָם הָעֲלִיוֹנָה". הטעם "שלא יגביהנו הרוח" מחייב שגם למסך, בדומה ליריעות המשכן, יהיו מיתרים. בדין פתר אפוא ת"א "מִיתְרָיו" כמוסב למסך "וְיִתְדֵיהֶם" - לחצר.¹⁰

⁶ בנודיד (הערה 3), עמ' 27.

⁷ למסקנה הקטגורית ש"ת"א אינו מעביר את התכונה האנדרוגנית לארמית, הגיעו המלומדים על יסוד היקרות אחת בלבד: "המחנה האחת והכהו". אולם בדיקת השמות שמש וחצר מגלה שמסקנתם אינה מדויקת. מכאן הִצָּעְתִּי שבפנים להבחין בין "כפל צורות" לבין "עירוב צורות". בכך תשובה גם לאותם חוקרי לשון הטוענים שלשון אונקלוס משקפת שפה חיה ואין לשון שהומצאה לצורכי תרגום הטקסט העברי. אכן במחקרי על ת"א התברר לי שכלל שלשון התרגום משקפת שפה חיה, אונקלוס מכפיף לא פעם את כללי הלשון כדי לשמור על התאמה למקור העברי, ולכן ראיות רבות. ראה: ר"ב פוזן, "העקיבות התרגומית בתרגום אונקלוס לתורה", עבודת דוקטור, בר אילן תשנ"ז, עמ' 171 - 185.

⁸ מבוטת המעתיקים ניכרת היטב בחילופי הנוסחים שבסיפא. וראה "נתינה לגר" שהחליט מסבירה לגרוס גם בסיפא בלשון נקבה: "וְיֵת נִרְאָה הַגִּירָסָה ... כִּי מִחֲנָה תִּרְגַּם בְּלִשׁוֹן נִקְבָּה, לֹא כְּהִעֲבָרִי אֲשֶׁר יִשְׁמַשׁ בּוֹ זָכָר וְנִקְבָּה כְּמוֹ שֶׁכָּתַב רִש"י פה [...] ואפשר נכונה גם גרסת ויהי, וכונתו על הזכרים אשר הם במחנה", ורחוק.

⁹ שכתב שם: "והנה את מיתריו ויתדותיה כמו את קלעי החצר ואת עמודיו ואת אדניה".
¹⁰ סוג אחר של עירובי מינים הם שמות עצם הבאים בתורה בכפל תצורה: צורת זכר וצורת נקבה. כאן מבחין אונקלוס הבחנה ברורה יותר מתרגומים אחרים, כגון: סיר - דוד לעומת סִיכָה - פִּסְכָּתָר, השווה: "סִיר הַבֶּשֶׂר" (שם' טז, ג) - "דְּדִיר בֶּסְכָא", לעומת "ועשית סִירָתוֹ" (שם כז, ג) - "וְתַעֲבִיד פִּסְכָּתִירָתָהּ". אפוד - אִיפּוֹדָא לעומת אֶפְדָה - תִּיקוֹן, השווה: "וְנִשְׁעוּ אֶת הָאֶפֶד" (שם' כח, ו) - "וְיַעֲבִדוּן יֵת אִיפּוֹדָא", לעומת "וְחִשְׁב אֶפְדָתוֹ" (שם, ח) - "וְהִקְנִין תִּקְוִיָּה". יָרֵךְ - צֶד, יָרְכָה - סוּף. השווה: "יָרֵךְ הַמִּשְׁכָּן" (שם' מ, כב) - "שִׁידָא" (ח"נ: צִידָא) דְּמִשְׁכָּנָא, וברש"י שם: "יָרֵךְ" - כתרגומו צִידָא, כִּיךְ הַזֶּה שֶׁהוּא בְּצִדוֹ שֶׁל אָדָם". אבל יָרְכָה נִתְבָּאֵרָה לַת"א בִּמְשַׁמֵּעַ קֶצֶה, הַצֵּד הָאֲחֵרִי, דּוּגְמַת "וְקִבְצָתִים מִיִּרְכָתִי אֶרֶץ" (ירמ' לא, ח). מכאן תרגם "וְיִלְיָרְכָתִי הַמִּשְׁכָּן" (שם' כו, כב) "וְלִקְצִי מִשְׁכָּנָא". ובמקרה זה גם בשאר התרגומים. ראה לכך רפל (הערה 4) עמ' 195.

הרב ד"ר רפאל בנימין פוזן
המדרשה לבנות